

ÜTOPYANIN SONU

Herbert Marcuse

Çev. Doğan Barış Kılınç

Bugün, somut dünyanın, insan yaşamının her formu, teknik ve doğal çevrenin her dönüşümü bir olasılıktır ve bu olasılığın yörüngesi tarihseldir. Bugün, dünyayı cehenneme çevirme yeteneğine sahibiz ve bu yolda da iyi gidiyoruz. Ayrıca, onu, cehennemin karşıtına çevirme yeteneğindeyiz de. Bu, ütopyanın sonu yani belirli sosyo-tarihsel olasılıklardan vazgeçme anlamında ütopya kavramını kullanan fikirler ve kuramların çürütülmesi anlamına gelecektir. Bu, insansal bir toplum ve onun çevresi için yeni olasılıkların artık eskinin devamı olarak ya da onlarla aynı tarihsel süreklilikte bile varolarak düşünölemeyeceği anlamında tarihin sonu olarak da anlaşılabilir. Daha doğrusu, bu olasılıklar tarihsel süreklilik ile bir kopmayı varsayar; özgür bir toplum ve hala özgür olmayan toplumlar arasında, Marx'a göre tüm önceki tarihi insanlığın tarih öncesi haline getiren niteliksel bir farklılığı varsayar.

Fakat Marx'ın bile ilerleme sürekliliği kavramına hala fazlasıyla bağlı kaldığına, onun sosyalizm düşüncesinin bile, beklenen kapitalizmin kesin yadsınmasını henüz temsil etmeyebileceğine ya da artık temsil etmediğine inanıyorum. Yani bugün ütopyanın sonu kavramı, en azından yeni bir sosyalizm tanımını tartışma zorunluluğunu işaret eder. Bu tartışma, Marksçı sosyalizm kavramının kararlı öğelerinin, üretim güçlerinin gelişiminde şimdi eskimiş bir aşamaya ait olup olmadığı sorusuna dayalı olacaktır. Bu eskimışlik, kanımca, en açık biçimde özgürlükler alanı ve zorunluluklar alanı arasındaki ayırmda ifade edilir. Buna göre, özgürlükler alanı ancak zorunluluklar alanının ötesinde düşünölebilir ve varolabilir. Bu ayırım, zorunluluklar alanının, Marx'ın dediği gibi, içerisinde gerçekleştirilebilecek tek şeyin, emeğin olanaklı olduğu ölçüde akılsal olarak örgütlenmesi ve olanaklı olduğu ölçüde azaltılması anlamına gelen bir yabancılaşmış emek alanı anlamında kaldığını ima eder. Fakat bu, zorunluluklar alanında-alanının emeği olarak kalır ve dolayısıyla özgür değildir. Özgür ve özgür olmayan toplum arasındaki niteliksel farklılığın bir göstergesini sunan yeni olasılıklardan birisi özgürlükler alanının zorunluluklar alanı içerisinde görünmesine izin vermektir –emeğin içinde, sadece emeğin ötesinde değil. Bu spekülative düşünceye cazip bir biçim vermek için, sosyalizm yolunun ütopyadan bilime değil, bilimden ütopyaya ilerleyebilme olasılığı ile yüzleşmemiz gerektiğini söyleyeceğim.

Ütopya tarihsel bir kavramdır. Olanaksız olduğu düşünölen toplumsal değişim tasarılarına göndermede bulunur. Hangi nedenlerle olanaksız? Alışıldık ütopya tartışmasında, verili bir toplumsal durumun öznel ve nesnel etkenleri dönüşümün yolunu kapadığında –toplumsal durumun sözde olgunlaşmayışı- yeni bir toplum tasarısını gerçekleştirmenin olanaksızlığı söz konusudur. Fransız Devrimi sırasındaki komünist tasarılar ve belki en yüksek derecede gelişmiş kapitalist ölkelerdeki sosyalizm, bunların her ikisi de gerçekleşmeyi olanaksız kılıyor görünen öznel ve nesnel etkenlerin sahici ya da sözde yokluğunun örnekleridir.

Bununla birlikte, bir toplumsal dönüşüm tasarısının gerçekleştirilemez olduğu düşünölebilir çünkü belirli bilimsel açıdan kurulu yasalara, biyolojik yasalara, fizik yasalara ters düşer; örneğin, eski sonsuz gençlik düşüncesi ya da varsayılan bir altın çağa dönüş düşüncesi gibi tasarılar. İnanıyorum ki, şimdi yalnızca bu ikinci anlamda, yani bir toplumsal değişim tasarısı gerçek doğa yasaları ile ters düştüğünde, ütopyadan söz edebiliriz. Kesin anlamda, yalnızca böylesi bir tasarı ütöpiktir, yani tarihin ötesindedir –fakat bu “tarihdışılık” bile tarihsel bir sınıra sahiptir.

Diğer tasarılar grubu, öznel ve nesnel etkenlerin yokluğu nedeniyle olanaksızlığın söz konusu olduğu yerde, olsa olsa yalnızca “geçici olarak” gerçekleştirilemez olarak adlandırılabilir. Karl Manheim’ın böylesi tasarılar için gerçekleştirilemezlik ölçütü, ilk olarak, örneğin gerçekleştirilemezliğin kendisini yalnızca olgudan sonra göstermesi gibi çok basit nedenlerden dolayı yetersizdir. Ve kendisini tarihte gerçekleşmemiş olarak göstermiş olduğundan, bir toplumsal dönüşüm tasarısının gerçekleştirilemez olarak adlandırılması şaşırtıcı değildir. İkinci olarak, bununla birlikte, bu anlamdaki gerçekleştirilemezlik ölçütü, yetersizdir çünkü devrimci bir tasarımın gerçekleşmesinin, kesin olarak devrim sürecinde üstesinden gelenebilen ve gelinen karşı güçler ve karşı eğilimler tarafından engellenmesi söz konusu olabilir. Bu nedenle, spesifik öznel ve nesnel etkenlerin yokluğunu, radikal dönüşümün gerçekleştirilebilirliğine bir itiraz olarak kurgulamak sorgulanabilir. Özellikle, -ve bu bizim burada ilgili olduğumuz sorundur- teknik açıdan en yüksek derecede gelişmiş kapitalist ülkelerde hiçbir devrimci sınıfın tanımlanamaz oluşu, Marksizmin ütöpik olduğu anlamına gelmez. Devrimin toplumsal faileri –ve bu ortodoks Marx’tır- yalnızca dönüşüm sürecinin kendisinde oluşur ve sözün gelişi devrimci hareket başladığında devrimci güçlerin orada hazır olduğu bir durum beklenilemez. Fakat kanımca, akılcı uygulamalarının üretim güçlerinin varolan örgütlenmesi tarafından önlenmesine rağmen dönüşümün maddi ve zihinsel güçleri teknik açıdan el altında olduğunda, olanaklı gerçekleşme için geçerli bir ölçüt vardır. Ve bu anlamda, inanıyorum ki bugün gerçekten bir ütopyanın sonundan söz edebiliriz.

Özgür bir toplumun gerçekleşmesi için çalıştırılabilecek tüm maddi ve zihinsel güçler el altındadır. Onların bu amaç için kullanılmıyor oluşu, varolan toplumun kendi kurtuluş potansiyeline karşı toptan seferberliğine mal edilecektir. Fakat bu durum, hiçbir biçimde, radikal dönüşüm düşüncesinin kendisini bir ütopya haline getirmez.

Yoksulluğun ve sefaletin kaldırılması, yabancılaştırmanın kaldırılması ve “artık baskı” olarak alandırdığım şeyin kaldırılması olduğu ölçüde, tanımladığım anlamda olanaklıdır. Burjuva iktisadında bile açlık ve sefaletin kaldırılmasının şimdiden teknik açıdan varolan üretici güçlerle olanaklı olduğunu ve bugün olmakta olanın baskıcı bir toplumun küresel politikasına bağlanması gerektiğini yadsınacak ciddi bir bilim insanı ya da araştırmacı neredeyse yoktur. Fakat bunda anlaşma içinde olmamıza rağmen biz hala yoksulluğun, sefaletin ve emeğin kaldırılması için bu teknik olasılığın dahil edilmesi hakkında yeteri kadar açık değiliz. Dahil etme, bu tarihsel teknik olasılıkların önceki tarihle bir süreklilikten çok bir kopuşu, olumlu devam edişinden çok yadsınmasını, ilerlemeden çok farklılığı işaret eden biçimlerde kavranılmasıdır. Bunlar, insansal varoluşun bir boyutunun maddi temelini bu yanından kurtuluşunu, gereksinimlerin dönüşümünü işaret ederler.

Tehlikede olan, yalnızca kuram olarak değil fakat aynı zamanda bir varoluş biçimi olarak yeni bir insan kuramı düşüncesidir: özgürlük için yaşamsal bir gereksinimin ve özgürlüğün yaşamsal gereksinimlerinin –artık kıtlık ve yabancılaştırılmış emek zorunluluğuna dayanmayan ve onlarla sınırlanmayan bir özgürlüğün- başlangıcı ve gelişimi. Niteliksel açıdan yeni insansal gereksinimlerin gelişimi, biyolojik bir zorunluluk olarak ortaya çıkar; ve bunlar, biyolojik anlamda gereksinimlerdir. Çünkü gelişmiş kapitalist ülkelerdeki manipüle edilmiş nüfusun büyük bir bölümü arasında özgürlük gereksinimi yaşamsal, zorunlu bir gereksinim olarak varolmaz ya da artık varolmaz. Bu yaşamsal gereksinimlerle beraber, yeni insan kuramı, şimdiye kadar Batı uygarlığı tarihini karakterize etmiş olan Yahudi-Hıristiyan ahlakın mirasçısı ve yadsınması olarak yeni bir ahlakın başlangıcını da ima eder. Kesin olarak, baskıcı bir toplumu bireylerin kendilerinde tekrar tekrar yeniden üreten, bu baskıcı toplumda geliştirilen ve tatmin edilen gereksinimlerin sürekliliğidir. Bireyler, baskıcı toplumu devrim boyunca bile sürüp giden gereksinimlerinde yeniden üretirler ve şimdiye kadar özgür

bir toplumun nicelikten niteliğe sıçrama yolunu kapamış olan kesinlikle bu sürekliliktir. Bu düşünce, insansal gereksinimlerin tarihsel bir karaktere sahip olduğunu ima eder. Cinsellik de dahil tüm insansal gereksinimler hayvansal dünyanın ötesinde durur. Onlar tarihsel olarak belirlenir ve tarihsel olarak değişebilir. Kendilerinde zaten baskı taşıyan bu gereksinimlerin sürekliliğinden kopuş, niteliksel farklılığa sıçrama, katıksız bir buluş olmayıp üretici güçlerin kendilerinin gelişiminde mevcuttur. Bu gelişim, kendi potansiyellerinin hakkını vermek için gerçekten yeni yaşamsal gereksinimler talep ettiği bir düzeye ulaşmıştır.

Nicelikten niteliğe bu sıçramayı olanaklı kılan üretici güçlerin eğilimleri nelerdir? Hepsinden öte, tahakkümün teknikleşmesi, tahakkümün temelinde zarar verir. Üretim sürecindeki (maddi üretim süreci) fiziksel emek gücünün ilerleyen azalışı ve artan ölçüde zihinsel emeğin onun yerini alması, toplumsal açıdan zorunlu emeği teknisyenler, bilim insanları, mühendisler vb. sınıfında toplar. Bu, yabancılaşmış emekten olası kurtuluşu akla getirir. Elbette bu yalnızca bir eğilimler, fakat kapitalist toplumun gelişiminde ve süregiden varoluşunda temellenen eğilimler sorunudur. Eğer kapitalizm, üretici güçlerin ve onların örgütlenmesinin bu yeni olasılıklarını sömürmekte başarılı olmazsa, emeğin üreticiliği kar oranının gerektirdiği düzeyin altına düşecektir. Ve eğer kapitalizm, bu gerekliliği önemsemez ve ne olursa olsun otomasyona devam ederse, kendi iç sınırı ile karşılaşacaktır: mübadele toplumunun sürdürülmesi için artideğer kaynakları gittikçe azalacaktır.

Marx, *Grundrisse*'de, toplumsal açıdan zorunlu emeğin tam otomasyonunun kapitalizmin korunması ile bağdaşmaz olduğunu gösterdi. Otomasyon, onun aracılığıyla zorunlu fiziksel emeğin, yabancılaşmış emeğin, maddi üretim sürecinden daha büyük bir ölçüde çekildiği bu eğilimin yalnızca bir parolasıdır. Bu eğilim, eğer kapitalist üretimin engellerinden özgürleşirse, üretici güçlerle yaratıcı bir deneyime yol açacaktır. Yoksulluğun kaldırılmasıyla bu eğilim, insansal ve insansal olmayan doğanın potansiyelleriyle oyunun toplumsal emeğin içeriği olacağı anlamına gelir. Üretici imgelem, maddi üretici güçlerin benzer gelişimi temelinde özgür bir insansal varoluş olasılıklarının özgürce taslağını çizen somut olarak biçimlendirilmiş üretici güç olacaktır. Bu teknik olasılıkların, baskının olasılıkları olmaması için, fakat özgürleştirici işlevlerini yerine getirebilmeleri için, özgürleştirici ve tatmin edici gereksinimler tarafından sürdürülmeleri ve yönlendirilmeleri gerekir.

(Yabancılaşmış) emeği kaldırmak için hiçbir yaşamsal gereksinim olmadığında, aksine emeği sürdürme ve uzatma gereksinimi varolduğunda, hatta bu artık toplumsal açıdan zorunlu olmadığında; gönül rahatlığıyla neşe, mutluluk için yaşamsal gereksinim değil de daha çok olabildiğince sefil bir yaşamdaki herşeyi kazanma zorunluluğu gereksinimi varolduğunda; bu yaşamsal gereksinimler varolmadığında ya da baskıcı olanlarla boğulduğunda, yalnızca yeni teknik olasılıkların, gerçekte tahakküm tarafından baskının yeni olasılıkları olması beklenecektir.

Sibernetik ve bilgisayarların insansal varoluşun bütünsel denetimine ne katkıda bulunabileceğini zaten biliyoruz. Varolan gereksinimlerin gerçekten kararlı yadsınması olan yeni gereksinimler, ilkin görünüşlerini mevcut tahakküm sistemini sürdüren gereksinimlerin yadsınması ve onların dayalı oldukları değerlerin yadsınması haline getirirler: örneğin, varoluş mücadelesi gereksiniminin yadsınması (sonraki sözde zorunludur ve varoluş mücadelesinin olası kaldırılışından söz eden tüm düşünceler ve fanteziler böylece insansal varoluşun sözde doğal ve toplumsal koşulları ile ters düşer); yaşamını kazanma gereksiniminin yadsınması; edimleme ilkesinin, rekabetin yadsınması; yıkımla ayrılmazcasına bağlı olan savurgan, yıkıcı üreticilik gereksiniminin yadsınması; ve içgüdülerin aldatıcı baskısı için yaşamsal gereksiniminin yadsınması. Bu gereksinimler, bugün çoğunluğun

yaşamsal bir gereksinimi olmayan barış için yaşamsal, biyolojik gereksinimde, dinginlik gereksiniminde, yalnız olma, kendisiyle ya kendisinin seçmiş olduğu diğerleriyle olma gereksiniminde, güzel için gereksinimde, “hakedilmemiş” mutluluk gereksiniminde yadsınacaktır –basitçe bireysel gereksinimler formunda değil fakat toplumsal bir üretici güç olarak, üretici güçlerin doğrultusu ve eğilimi aracılığıyla harekete geçirilebilen toplumsal gereksinimler olarak.

Bir toplumsal üretici güç biçiminde, bu yeni yaşamsal gereksinimler insan yaşamının somut dünyasının bütünsel bir teknik yeniden örgütlenmesini olanaklı kılacaktır ve inanıyorum ki yeni insansal ilişkiler, insanlar arasındaki yeni ilişkiler yalnızca böylesi yeniden örgütlenmiş bir dünyada olanaklı olacaktır. Teknik yeniden örgütlenme dediğimde, yeniden, orada böylesi bir yeniden yapılanmanın kapitalist sanayileşmenin dehşetlerinin ortadan kaldırılmasından sonra, kapitalist sanayileşme ve ticarileşme terörlerinin kaldırılması, kentlerin bütünsel yeniden yapılanması ve doğanın yeniden düzenlenmesi anlamına geldiği en yüksek derecede gelişmiş kapitalist ülkelere göndermede bulunarak konuşuyorum. Umuyorum ki, kapitalist sanayileşmenin dehşetlerinin ortadan kaldırılmasından bahsederken teknolojinin arkasında romantik bir durgunluğu desteklemiyor olduğum açıktır. Tersine, teknoloji ve sanayileşmenin potansiyel özgürleşme kutsamalarının, kapitalist sanayileşme ve kapitalist teknoloji ortadan kaldırılana dek gerçek ve görünür olmaya bile başlamayacağına inanıyorum.

Özgürlüğün burada bahsettiğim nitelikleri, sosyalizm üzerine son düşüncelerde şimdiye kadar yeteri kadar dikkat çekmemiş niteliklerdir. Solda bile, sosyalizm kavramı, gereğinden fazla, üretici güçlerin gelişmesi, emeğin üreticiliğini artırma çerçevesinde ele alınmıştır –bilimsel sosyalizm düşüncesinin geliştirildiği üreticilik düzeyinde yalnızca gerekçelendirilmemiş değil ama zorunlu, fakat bugün en azından tartışmaya tabi olan bir şey. Bugün hiçbir engelleme olmaksızın, tuhaf görünse bile, özgür bir toplum olarak sosyalist toplum ile varolan toplum arasındaki niteliksel farklılığı tartışmamız ve tanımlamamız gerekiyor. Ve eğer, belki de sosyalist toplumdaki niteliksel farklılığı gösterebilen bir kavram arıyorsak, estetik-erotik boyutun neredeyse kendiliğinden akla, en azından benim aklıma geldiği yer kesinlikle burasıdır. Burada “estetik kavramı” orijinal anlamında, yani duyuların duyarlılığı formunda ve insansal yaşamın somut dünyası formunda alınmaktadır. Kavram bu şekilde alındığında, sanat ve teknolojinin birleşmesini ve çalışma ve oyunun birleşmesini tasarlar. Fourier’in çalışmasının, avante-garde sol kanat entelijansiya arasında yeniden güncel olması rastlantı değildir. Marx ve Engels’in kendilerinin de kabul ettiği gibi, Fourier özgür ve özgür olmayan toplum arasındaki niteliksel farklılığı açık hale getiren tek kişidir. Ve o, Marx’ın yaptığı gibi çalışmanın oyun olduğu olanaklı bir toplumdaki, toplumsal açıdan zorunlu emeğin insanların özgürleşmiş, gerçek gereksinimleri ile uyum halinde örgütlenemediği bir toplumdaki söz ederken korkuya kapılmadı.

Sonuç olarak daha ileri bir gözlem yapmama izin verin. Marx’a borçlu olan eleştirel kuram eğer sadece varolan ilişkileri geliştirmekle yetinmek istemiyorsa, kendisini burada yalnızca zalim bir biçimde gösterilmiş olan özgürlüğün uç olasılıkları, niteliksel farklılık skandalı içerisine yerleştirmelidir. Marksizm, insanların şimdiye kadar hiçbir yerde varoluşa geçmemiş olarak bilincinde olduğu ve farkına vardığı bir biçimde özgürlüğü tanımlama riskine girmelidir. Ve kesin olarak, sözde ütopyik olasılıklar bütünüyle ütopyik olmaktan çok varolanın belirli sosyo-tarihsel yadsınması olduğundan, eğer kendimizi ve başkalarını bu olasılıklar ve onları engelleyen ve reddeden güçler hakkında bilinçli hale getireceksek, çok reel ve çok yararlı bir muhalefete gereksinimimiz olacaktır. Tüm yanılsamalardan ve ayrıca

tüm bozgunculuklardan bağımsız bir muhalefet gerekmektedir çünkü saf varoluşu ile bozgunculuk, özgürlük olasılığını statükoya feda etmektedir.

Marcuse, Herbert (1970). “The End of Utopia”, *Five Lectures* içinde, Boston: Beacon Press. Sayfa, 62-69.